

УДК 911.3:94:001.32(477)

DOI: 10.26565/2076-1333-2020-28-02

**Ярослав Олійник**

д. е. н., декан географічного факультету, професор кафедри економічної та соціальної географії  
e-mail: [521ya.ol.53@ukr.net](mailto:521ya.ol.53@ukr.net)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,  
просп. Академіка Глушкова, 2, м. Київ, 01680, Україна

**Сергій Шевчук**

д. геогр. н., проректор з наукової роботи, професор кафедри географії  
e-mail: [S\\_Sevchuk@online.ua](mailto:S_Sevchuk@online.ua), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8155-8326>

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка  
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна

**РЕТРОСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ:  
СПРОБА ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ**

Дослідження присвячене обґрунтуванню нової моделі періодизації розвитку суспільної географії в Україні на базі об'єктивних закономірностей функціонування науки. Аргументовано доведено актуальність та значущість запропонованої роботи для вітчизняної науки в контексті відсутності загальноприйнятої періодизації розвитку української суспільної географії. Уніфіковано різноманітність поглядів на вказану вище проблему в Україні, основну увагу зацентровано на врахуванні внутрішніх чинників розвитку суспільної географії, що так само вможливило визначення етапів і періодів її становлення в Україні в руслі найголовніших концепцій, які визначали методологічний статус науки на тому чи тому етапі. Схарактеризовано суспільну географію в межах формування науки в Україні. Доведено, що зародження суспільної географії в Україні датоване останньою чвертю XIX ст., остаточно ж її оформлення – першою чвертю XX ст., на початку минулого століття відбулася інституалізація географії в самостійну галузь знань, яка сфокусувала в собі природничо-географічні, демогеографічні, етногеографічні, політико-географічні й економіко-географічні знання про територію України. Ключовою в цьому зв'язку була діяльність С. Рудницького. Саме з ним пов'язуємо початок сучасної географії в Україні загалом і суспільної географії зокрема, з урахуванням європейських традицій та власного інтелектуального потенціалу.

Авторський підхід уможливив виокремлення трьох етапів з відповідними періодами: 1-й етап – кін. XIX – поч. XX ст.: 1873–1904 рр.; 1905–1917 рр.; 1918–1921 рр.; 2-й етап – сер. XX ст.: 1922–1933 рр.; 1934–1963 рр.; 1964–1990 рр.; 3-й етап – кін. XX – поч. XXI ст.: 1991–2020 рр. Вирізняємо найвагоміші характеристики кожного етапу та періоду, з'ясовано, зосібна, теоретичні досягнення, визначено науково-освітні центри й наукові школи. Окремо схарактеризовано й напрями, концепції та теорії зарубіжної географії, визначено їхній вплив на становлення суспільної географії в Україні. У контексті аналізу тенденцій та концепцій розвитку зарубіжної суспільної географії в кін. XIX – на поч. XXI ст. показано їхній вплив на формування проблематики вітчизняних суспільно-географічних досліджень. Уперше визначено ступінь професіоналізації суспільно-географічної науки в Україні, що засвідчує об'єктивність запропонованої періодизації.

**Ключові слова:** суспільна географія в Україні, періодизація розвитку, етапи, періоди, науково-освітні центри, наукові школи.

**Ярослав Олійник, Сергій Шевчук. РЕТРОСПЕКТИВА УКРАЇНСЬКОЇ ОБЩЕСТВЕННОЇ ГЕОГРАФІЇ:  
ПОПЫТКА ПЕРИОДИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ**

Исследование посвящено обоснованию новой модели периодизации развития общественной географии в Украине, в основу которой положены объективные закономерности функционирования науки. Аргументировано доказано актуальность и значимость данного исследования для отечественной науки в контексте отсутствия общепринятой периодизации развития украинской общественной географии. Унифицировано разнообразие взглядов на проблему периодизации развития общественной географии в Украине, основной акцент сделан на учете факторов развития общественной географии, что дало возможность назвать этапы и периоды ее становления в Украине с учетом главных концепций, которые определяли методологический статус науки на том или ином этапе. Охарактеризовано общественную географию в контексте формирования науки в Украине. Доказано, что зарождение общественной географии в Украине датировано последней четвертью XIX в., а окончательное оформление – первой четвертью XX в., в начале прошлого века произошла институализация географии в самостоятельную область знаний, которая сфокусировала в себе естественно-географические, демографические, этногеографические, политико-географические и экономико-географические знания о территории Украины. Ключевой в этой связи была деятельность С. Рудницкого. Именно с ним связываем начало современной географии в Украине в целом и общественной географии непосредственно, с учетом европейских традиций и собственного интеллектуального потенциала.

Авторский подход сделал возможным выделить три этапа с соответствующими периодами: 1-й этап – кон. XIX – нач. XX в.: 1873–1904 гг.; 1905–1917 гг.; 1918–1921 гг.; 2-й этап – сер. XX в.: 1922–1933 гг.; 1934–1963 гг.; 1964–1990 гг.; 3-й этап – кон. XX – нач. XXI в.: 1991–2020 гг. Названы главнейшие характеристики каждого этапа и периода, а именно установлены теоретические достижения, определены научно-образовательные центры и научные школы. Также отдельно охарактеризованы направления, концепции и теории зарубежной географии и определено их влияние на становление общественной географии в Украине. В контексте анализа тенденций и концепций развития зарубежной общественной географии в кон. XIX – нач. XXI в. показано их влияние на формирование проблематики отечественных общественно-географических исследований. Впервые определена степень профессионализации общественно-географической науки в Украине, что подтверждает объективность предложенной периодизации.

**Ключевые слова:** общественная география в Украине, периодизация развития, этапы, периоды, научно-образовательные центры, научные школы.

**Yaroslav Oliynyk, Serhii Shevchuk. THE RETROSPECTION OF UKRAINIAN HUMAN GEOGRAPHY: ATTEMPT OF THE DEVELOPMENT PERIODIZATION**

The study is devoted to thorough justification of a new periodization model of human geography development in Ukraine on the base of objective functioning regularities of science. The topicality and relevance of the given research for the national science were reasoned in the context of absence of accredited development periodization of Ukrainian human geography. The diversity of views on the problem has been logically unified. All the internal factors of the human geography development were successfully taken into account with crucial attention, making the further possibility to ascertain the stages and periods of its formation in Ukraine in the streamline of core concepts, determining the methodological status of science at a certain stage. Actually, the human geography was under the deep analysis within the science forming process in Ukraine. It was proved the origin of human geography in Ukraine goes back to the last quarter of the XIX c., while its eventual arrangement is stated at the first quarter of the XX c. As for the process of institutionalization of geography as a separate branch of knowledge, integrating natural-geographical, demogeographical, ethno-geographical, political-geographical, and economic-geographical knowledge about the area of Ukraine, it took place at the beginning of the last century. The activity of S. Rudnytskyi was of a key role at that time. It is he who is considered the founder of the modern Ukrainian geography in general and of human geography in particular, taking into account European traditions as well as own intellectual potential.

As a result of the author's own approach, there were three stages differentiated with corresponding periods: stage 1: the end of the XIX c. – the beginning of the XX c.: 1873–1904; 1905–1917; 1918–1921. Stage 2 corresponds to mid XX c.: 1922–1933; 1934–1963; 1964–1990. Stage 3 stands for the end of the XX c. – the beginning of the XIX c. scilicet 1991–2020. The vital traits of each stage and period were clarified in succession; namely, all the theoretical achievements likewise scientific-educational centres and scientific schools were under all-embracing investigation. The specific focus laid upon the traits of scientific trends, concepts, and theories of foreign geography. Peculiarities of their impact on the development of Ukrainian human geography were the matter of entire estimation. In terms of analysis of trends and concepts of the foreign human geography development of the XIX – the beginning of the XXI c., the significance of the latter on the research human-geographical issues' formation in Ukraine has been revealed in succession. The professionalization degree of the human-geographical science in Ukraine was deeply shown, primarily confirming the objectivity of the given periodization.

**Keywords:** human geography of Ukraine, development periodization, stages, periods, scientific-educational centres, scientific schools.

**Постановка проблеми.** У кін. ХХ – в перше десятиліття ХХІ ст. суспільна географія переживала процес оновлення, пов'язаний з перекваліфікуванням її методологічного статусу, потребою об'єктивного висвітлення тих подій та фактів, які або не могли стати предметом досліджень у попередні роки. Важливість ретроспективного аналізу суспільної географії визначається необхідністю моделювання процесів становлення методологічних засад науки, формування напрямів її досліджень, обґрунтування й вирішення прикладних завдань, досягнення перспектив подальшого розвитку. Особливої ролі, у цьому контексті, набуває розробка процесу періодизації української суспільно-географічної науки, адже з'ясування особливостей розвитку та функціонування суспільної географії на різних часових проміжках дає змогу висвітлити сутність методології науки, вирізнити її досягнення й об'єктивно оцінити результати досліджень.

Періодизація розвитку науки є однією з основних її теоретичних проблем. На сьогодні в історії української географії розроблено низку схем періодизації її розвитку, які передбачають виокремлення періодів та етапів розвитку світової географії в цілому, географічної науки в Україні. Що стосується суспільної географії, то до цього часу вітчизняна наука не має загально визнаної чи загальноприйнятої моделі періодизації розвитку.

**Метою даного дослідження** є обґрунтування нової моделі періодизації процесу становлення та розвитку суспільної географії в Україні.

**Аналіз попередніх досліджень та публікацій.** Найбільш поширеним підходом до періодизації розвитку географічної науки ХІХ–ХХ ст. є модель, запропонована П. Джеймсом і Дж. Мартіном [1]. Ці

вчені виокремлюють етап нової географії (1874–1945 рр.), крайні хронологічні межі якого пов'язані з відкриттям першої кафедри географії в Німеччині та закінченням Другої світової війни, а також етап сучасної (новітньої) географії, що, на їхню думку, розпочався в 1945 р. і триває донині. В зарубіжній суспільній географії також є поширеною думка про неадекватність періодизації розвитку та розгляд її як закономірного поступального процесу без певних внутрішніх часових меж. Як відзначають Л. Руденко, І. Горленко та Є. Маруняк, історія зародження та формування суспільно-географічних досліджень складається з декількох етапів, різних для пострадянських країн та зарубіжних країн з огляду на очевидні ідеологічні невідповідності ХХ ст. [6, с. 72–77].

В одній із перших сучасних моделей періодизації М. Пістун [5] передбачив економіко-географічний етап, який, на думку вченого, охопив усе ХІХ ст. та тривав до 70-х рр. ХХ ст., коли розпочався сучасний соціально-економічний (суспільно-географічний) етап. Я. Жупанський [2] розвиток географічної науки в Україні у ХХ ст. розглядав як окремий новітній етап, не визначаючи в його межах відповідних хронологічних періодів. Період новітньої географії, що розпочався в 70-х рр. ХІХ ст. та продовжується донині, виокремлює О. Шаблій [9]. При цьому учений розмежовує його на три етапи: до Першої світової війни, міжвоєнний та післявоєнний. Більшість дослідників, які вивчали особливості становлення регіональних наукових центрів та шкіл (Л. Немець, К. Немець, Ю. Кандиба) [3], здебільшого проводили періодизацію за особливостями становлення провідного організаційного осередку.

Я. Олійник та Н. Краснопольська [4] уперше окреслили чіткі хронологічні межі в розвитку гео-

графічної науки в Україні упродовж минулого століття, запропонувавши таку модель: перший етап (1917–1940 рр.), другий етап (1945–1969 рр.), третій етап (1970–1990 рр.) і четвертий етап (розпочався в 1991 р.). Така модель також є дискусійною, зокрема, щодо початкової дати періодизації з 1917 р., відсутності часового проміжку з 1941 до 1944 р., дати початку нового етапу в 1970 р. тощо. Особливий підхід до періодизації розвитку суспільної географії в Україні в контексті розвитку світової науки запропонував О. Топчієвим [7], який виокремлює класичний етап, що тривав до сер. ХХ ст. та сучасний, що розпочався з другої пол. ХХ ст.

Вивчаючи формування суспільної географії в Україні у другій пол. ХХ – поч. ХХІ ст. О. Федюк обґрунтував виокремлення трьох етапів: 1954–1979 рр. (районно-територіально-комплексний); 1979–1994 рр. (соціально-виробничо-геосистемний) та з 1994 р. до наших днів (геопросторово-суспільно-діяльнісний). За основу періодизації взято критерій «виходу у світ наукових робіт засадничого характеру» [8], які, на думку автора, були підсумком розвитку теоретичної думки, синтезом досягнень суспільно-географічної науки. Такий критерій дійсно має бути визначальним для періодизації розвитку науки, однак не можна погодитися з підходом автора щодо запропонованих ключових праць. Так, виданий у 1954 р. М. Волобуєвим-Артемовим навчальний посібник «Лекції з методології економічної географії» дійсно мав фундаментальний зміст, вирізнявся дискусійним характером (стосовно загальноприйнятих поглядів М. Баранського), однак був підготовлений, коли М. Волобуєв-Артемов уже тривалий час працював у Росії. Якщо й починати цей етап з 1954 р., то з виходу у світ праці «Географія Української РСР» О. Діброва, за яку йому було присуджено перший в Україні ступінь доктора географічних наук, або ж виходу основоположних праць М. Паламарчука, у яких було закладено основи теорії комплексоутворення в галузях господарства. Що стосується праці О. Ващенко та І. Горленко «Розвиток економіко-географічної думки в Українській РСР (1917–1977)», то це була аналітична стаття, підготовлена до чергової річниць революційних подій у Росії та навряд чи мала відношення до трансформації економічної географії в Україні у соціально-економічну. Не можемо погодитися і з датою початку сучасного етапу (1994 р.) пов'язаного з виходом у світ навчального посібника «Основи теорії суспільної географії» М. Пістуна, оскільки якісно нові процеси в суспільній географії України були пов'язані з оприєвненням підручника Ф. Заставного «Географія України» (1990 р.), обґрунтуванням концепції суспільно-територіальних систем у працях М. Паламарчука та О. Паламарчука, захистом у 1990 р. докторської дисертації А. Степаненка, у назві якої уперше використано термін «суспільна географія».

**Методологія та методика дослідження.** Концептуальні основи дослідження історії суспільної географії дають змогу розглядати її як послідовну зміну етапів та періодів, що відбувалася на тлі за-

гальносвітових тенденцій розвитку географічної науки і визначалася соціокультурними умовами розвитку науки в Україні. Ретроспективний аналіз умов, тематики й змісту досліджень, тенденцій розвитку наукових напрямів дозволив здійснити спробу періодизації розвитку суспільно-географічної науки в Україні. Кожна наукова парадигма і національна наукова школа мали свої цикли розвитку, у межах яких виділялися певні етапи, відбувалася зміна об'єктно-предметного трактування науки, змінювалися наукові напрямки, формувалися науково-освітні центри та наукові школи.

Методичні основи дослідження вимагали системного підходу з урахуванням пізнавальних можливостей історії географії, історії науки та наукознавства. Історико-географічний підхід дав змогу описати етапи та періоди розвитку науки, визначити особливості розробки ідей, виявити чинники формування наукових напрямів, лідерів наукових шкіл. Наукознавчий підхід уможливив розгляд виділених етапів, висвітлення їх внутрішньої сутності та трансформації. Історія науки дала змогу цілісно дослідити закономірності й особливості суспільно-географічної діяльності в Україні. Дослідження ретроспективи суспільної географії охопили часовий проміжок від кін. ХІХ до поч. ХХІ ст. Такі хронологічні рамки вможливили комплексний розгляд основних етапів її становлення та розвитку, виявлення характерних особливостей і тенденцій формування.

Досягнення мети та завдань дослідження ґрунтується на принципах аналізу та наукової об'єктивності, пріоритеті документальних фактів. У роботі використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний методи, методи системного аналізу, класифікацій та типології. Всебічне вивчення етапів розвитку суспільної географії в Україні дало змогу перейти від описового рівня дослідження до аналітичного. Застосування методів моделювання, періодизації, й ретроспективного аналізу вможливило комплексний аналіз становлення й розвитку суспільно-географічної науки в Україні.

**Виклад результатів дослідження.** Упродовж кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. суспільна географія в Україні пройшла шлях від зародження до оформлення у самостійну науку. В основу періодизації покладено об'єктивні умови розвитку суспільної географії в Україні, які визначали тенденції її розвитку, впливали на організаційну структуру, визначали пріоритетну тематику теоретичних та прикладних досліджень, детермінували функціонування наукових шкіл. Отже, ретроспективу розвитку суспільної географії в Україні пропонуємо структурувати за такими часовими вимірами: 1-й етап російсько-австрійський – 1873–1921 рр. (1873–1904 рр., 1905–1917 рр., 1918–1921 рр.); 2-й етап радянський – 1922–1991 рр. (1922–1933 рр., 1934–1963 рр., 1964–1990 рр.); 3-й етап український – з 1991 р. – до наших днів (табл. 1). Пізнання послідовного ходу розвитку української суспільної географії в межах виокремлених етапів дає змогу об'єктивно простежити тенденції та здобутки у її розвитку.

Таблиця 1

## Періодизація розвитку суспільної географії в Україні

Етапи	Періоди	Характеристика етапу		Видагні вчені – лідери наукових шкіл
		Провідні концепції	Провідні центри	
Український (1991–2020 рр.)	1991–2015 рр. Інтенсивний розвиток	Геосистемна, територіальної організації суспільства, сталого розвитку	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь, Тернопіль	М. Паламарчук, Л. Руденко, М. Пістун, Я. Олійник, О. Шаблій, Ф. Заставний, А. Голіков, Л. Немець, К. Немець, О. Топчієв, Я. Жупанський, В. Руденко, М. Багров, О. Заставецька
Радянський (1922–1990 рр.)	1964–1990 рр. Поступальний розвиток	Районно-комплексна	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь	М. Паламарчук, Д. Богорад, М. Пістун, Л. Корецький, М. Шраг, О. Ващенко, Ф. Заставний, О. Шаблій, А. Голіков, І. Мукомель, О. Топчієв, М. Ігнатенко, Я. Жупанський, І. Твердохлебов
	1934–1963 рр. Знищення та відродження	Районна	Київ, Харків, Львів	К. Воблій, П. Першин, Я. Фейгін, О. Діброва, І. Мукомель, Ф. Трипілець, О. Ващенко
	1922–1933 рр. Оформлення	Хорологічна антропогеографічна, галузево-статистична, районна	Харків, Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, закордонні центри Відень, Прага, Подєбради	С. Рудницький, К. Воблій, А. Синявський, В. Гериневич, К. Дубняк, О. Сухов, В. Садовський, В. Кубійович
Російсько-австрійський (1873–1921 рр.)	1918–1921 рр. Становлення	Країнознавча, антропогеографічна, галузево-статистична	Київ, Львів, Харків, Одеса	С. Рудницький, К. Воблій, А. Синявський, В. Садовський, В. Гериневич, О. Сухов
	1905–1917 рр. Зародження		Київ, Львів	С. Рудницький, К. Воблій
	1873–1904 рр. Витоки		Київ, Львів	В. Антонович, М. Грушевський, П. Чубинський, Г. Величко

Перший етап становлення географічної науки в Україні припав на часи імперіалістичної залежності та українського національного відродження. Упродовж кін. XIX – поч. XX ст. світ побачили перші підручники з економічної географії та антропогеографії України, відбулося оформлення перших науково-освітніх центрів Києва і Львова, було закладено основи для формування наукових шкіл С. Рудницького, А. Синявського та К. Воблого. Розпочався перший етап у 1873 р., коли у Києві було відкрито Південно-західний відділ Географічного товариства, а у Львові – Наукове товариство імені Шевченка, які виступили організаторами перших суспільно-географічних досліджень території України. Ключові події цього етапу пов'язані з виходом у 1905 р. праці С. Рудницького «Нинішня географія», яка власне й започаткувала сучасну географію в Україні та 1918 р. – відкриття Української академії наук і офіційне започаткування національної науки (до числа перших академіків було обрано К. Воблого). У межах антропогеографічного та галузево-статистичного напрямів відбулися захисти перших дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів географії.

Другий етап пов'язуємо з особливими умовами

розвитку науки в складі СРСР. У 1920-х рр. в Україні відбулося організаційне оформлення економічної географії, що простежується у роботі УАН, а згодом і першої вітчизняної географічної установи академічного типу – Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. Утвердилися науково-освітні центри – Харків, Київ, Одеса, де поставили наукові школи С. Рудницького, К. Воблого, О. Сухова відповідно. Однак, з 1934 р. на підрадянській Україні, а після 1945 р. і на західноукраїнських землях економічна географія аж до 1991 р. розвивалася лише у межах районно-комплексного напрямку. Вчення районної школи базувалося на категоріях територіального поділу праці, економіко-географічного положення, територіально-виробничих комплексів та енерго-виробничих циклів. Особливе місце відводилося концепції економічного районування, що дає підстави говорити про формування районної школи в економічній (згодом економічній та соціальній) географії України. Районна школа сформувалася під впливом німецької школи географії й найбільше хорологічної концепції А. Геттнера. Її становлення пов'язане з розвитком комплексного країнознавства в кін. XIX ст., коли

особливого значення набуло наукове обґрунтування об'єктивної необхідності творення України як національної держави. Районна школа оформилася в 20-х рр. ХХ ст. і була представлена іменами В. Садовського, А. Синявського, К. Дубняка, Ф. Матвієнко-Гарнаги та ін.

Другий етап, що тривав майже 70 років, визначив колоніальний статус української суспільно-географічної науки. Очевидним є те, що упродовж такого тривалого часу змінювалися умови, характер та особливості розвитку науки. Акцентуємо увагу на ключових датах, що визначили три періоди. Доба українізації 1922–1933 рр. виявилася найбільш ліберальною для радянської географії України, оскільки ще не була штучно перенесена на марксо-ленінські рейки, суспільно-географічна наука розвивалася у межах таких напрямів: географія людини, галузева статистика, хорологія, краєзнавство тощо; до України повернулися патріархи новітньої географії Г. Величко та С. Рудницький, який у 1927 р. заснував у Харкові Український науково-дослідний інститут географії та картографії. У цей же період українські учені Чехословаччини сформувавши осередок суспільно-географічної науки, що об'єднав Український вільний університет, Українську господарську академію, та Український високий педагогічний інститут. Насамкінець цього періоду, в 1933 р., у Київському університеті К. Воблим було відкрито першу в Україні кафедру економічної географії. У 1934 р. радянський уряд видав постанову щодо викладання економічної географії, яка заперечувала будь-які альтернативні напрями її розвитку за винятком районного, що був обґрунтований російським ученим М. Баранським. У тому ж році було розгромлено Український науково-дослідний інститут географії та картографії, розпочалися репресії проти С. Рудницького та його наукової школи, сформованої в цій установі. Не оминули репресії й інших відомих українських учених, які змушені були взагалі відмовитися від наукової роботи у галузі географії (В. Геринович, Ф. Матвієнко-Гарнага) чи відмовитися від галузево-статистичного підходу й прийняти ідеї районного напрямку (К. Воблий), або ж утікати від переслідувань радянського режиму й зрештою поплатитися життям за свою наукову роботу (Г. Величко, А. Синявський, К. Дубняк), оскільки їх розуміння категорій «економічного району» та «економічного ландшафту», засновані на хорологічній концепції А. Геттнера, не вписувалися у вчення М. Баранського. Підсумком, було те, що географічна школа України змушена була переформатувати свою методологію на засади районної школи М. Баранського – М. Колосовського, а суспільно-географічна наука в Україні фактично припинила своє існування у передвоєнний період та поступово відроджувалася у післявоєнний. У передвоєнні роки організаційними осередками економіко-географічної науки були кафедри економічної географії Київського та Харківського університетів та відділ економічної географії Інституту економіки АН УРСР. З-поміж науковців 1920-х рр. дослідженнями у галузі економічної географії у другій пол. 1930-х рр. продовжувала займатися лише наукова школа К. Воблого.

Окремий осередок суспільно-географічної науки діяв у Львові і був пов'язаний із НТШ та роботами В. Кубійовича. Післявоєнні роки позначилися поступовим відродженням, що виявилось у відновленні роботи кафедр економічної географії у Київському (К. Воблий), Харківському (Ф. Трипілець) та Одеському (О. Смирнов) і відкритті таких кафедр у Львівському (О. Ващенко) і Чернівецькому (Г. Ваньков) університетах та Сімферопольському педагогічному інституті. Відділ економічної географії у АН УРСР було ліквідовано в 1947 р. Згодом в Україні з'явилися перші доктори наук зі спеціальності «економічна географія» – О. Діброва (1957 р.), М. Паламарчук (1959 р.), Д. Богорад (1961 р.). Саме вони стали лідерами економічної географії в УРСР, започаткували нові наукові напрями та створили потужні наукові школи. Особливе значення в еволюції суспільної географії в Україні мав 1964 р., коли у структурі АН УРСР було відкрито Сектор географії під керівництвом економіко-географа М. Паламарчука, розпочався розвиток теоретичних засад школи районно-комплексної економічної географії, що позначився розробкою теорії комплексотворення в галузях господарства та реалізацією ряду практичних досліджень з економіко-географічного вивчення території України. Фактично із середини 1960-х рр., хоч і в обмеженому організаційному вигляді, в Україні відбулося остаточне оформлення сучасних науково-освітніх центрів у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Чернівцях та Сімферополі, відродження академічної економічної географії, формування наукових шкіл М. Паламарчука, М. Пістуна, Л. Корецького, О. Ващенко, Ф. Заставного, Ф. Трипільця, А. Голікова, О. Смирнова, І. Мукомеля, М. Ігнатенка, І. Твердохлебова та інших.

Третій етап розвитку суспільної географії в Україні розпочався у 1991 р. і триває до наших днів. Він безпосередньо пов'язаний з якісно новими умовами розвитку національної науки, стрімкою диференціацією досліджень у межах традиційної проблематики соціально-економічної географії, що сприяло її закономірній еволюції у суспільну географію. Упродовж 1990-х рр. спектр суспільно-географічних досліджень розширився передовсім з огляду на включення проблем українознавства, взаємодії природи і суспільства, географії населення, соціальної та політичної географії. Інститут географії та Рада з вивчення продуктивних сил, згодом Інститут економіки природокористування та сталого розвитку забезпечували розвиток академічної науки. Подальшого розвитку отримали регіональні науково-освітні центри із відповідними науковими школами: київський (Л. Руденко, Я. Олійник), львівський (Ф. Заставний, О. Шаблій), чернівецький (Я. Жупанський, В. Руденко), одеський (О. Топчієв), харківський (Л. Немець, К. Немець). Тематика сучасних досліджень охоплює як традиційні напрями, так і винятково актуальні проблеми соціальної географії, регіональної політики та регіонального управління, сталого розвитку, політичної географії й геополітики. Йдеться, зокрема, про праці, об'єктом дослідження яких стали проблеми якості життя насе-

лення, депресивності регіонального розвитку та збалансованого розвитку територій різного рівня, регіонального економічного розвитку і його програмування, геопланування, регіональної політики та етнополітики, проблем глобалізації світового простору тощо.

На розвиток суспільної географії в Україні в межах кожного з виокремлених етапів впливали

особливості розвитку світової науки. Звісно, про період 1934–1991 рр. при цьому не йдеться, суспільна географія тоді мала наукові зв'язки лише з географічними школами країн колишнього СРСР. Виокремлені етапи характеризуються зміною пріоритетних проблем досліджень та ступенем професіоналізації науки, що найповніше відображається в тематиці наукових досліджень (табл. 2).

Таблиця 2

**Суспільна географія в Україні: основні періоди та концептуальні ідеї**

Етапи розвитку	Здобутки світової науки, які вплинули на розвиток	Основні проблеми, що досліджувалися	Ступінь професіоналізації
1991–2020 рр.	Теорія територіальної організації суспільства, теорія просторового розвитку, теорія взаємодії суспільства і природи	Традиційна економіко-географічна проблематика (географія природних ресурсів, географія господарства, географія населення та розселення, економіко-географічна картографія), розвиток нових напрямів науки: соціальної географії (географія сфери послуг, рекреаційна географія, медична географія, географія релігій та культури, географія якості та способу життя), політичної географії та геополітики, електоральної географії, етнополітичної географії, проблем сталого розвитку, геоінформаційних систем та технологій, історичної географії та історії географії в Україні	Трансформація соціально-економічної географії в суспільно-географічну науку, її внутрішня диференціація та формування нових напрямів науки
1964–1990 рр.	Районно-комплексне вчення М. Баранського – М. Колосовського	Теоретико-методологічне і практичне вивчення виробничо-територіальних комплексів, розробка теорії господарського, зокрема агропромислового комплексоутворення, розробка теорії територіальної організації виробництва, виробничо-територіального комплексоутворення і суспільно-територіальних систем; дослідження проблем природокористування, територіальної структури природно-ресурсного потенціалу та розселення населення, працересурсного потенціалу	Розквіт економічної географії, становлення соціальної географії; трансформація науки в економічну та соціальну географію
1934–1963 рр.		Комплексні економіко-географічні характеристики адміністративних областей, міст; географія промисловості та сільського господарства	Утвердження економічної географії як районно-комплексної науки
1922–1933 рр.	Хорологічна концепція А. Геттнера, антропогеографія Ф. Ратцеля, галузево-статистична школа В. Дена	Господарська оцінка природних умов, географія галузей господарства, історія розвитку галузей господарства, демогеографія, розробка схем економічного та природно-господарського районування території України, географічне краєзнавство	Розвиток економічної географії та антропогеографії, оформлення нових напрямів науки
1918–1921 рр.		Розвиток методологічних основ науки (визначення місця економічної географії в системі наук, її предмета, внутрішньої структури та завдань); географія галузей господарства, політична географія, демо- і етногеографія, географічне країно- та краєзнавство	Розвиток антропогеографії та країнознавства, становлення економічної географії як самостійної галузі знань
1905–1917 рр.	Антропогеографія Ф. Ратцеля, концепції ландшафтознавства, політична економія, теорії штандорту А. Вебера і А. Льоша, галузево-статистична школа В. Дена, французька школа «географії людини»	Обґрунтування наукових основ географії, зокрема антропогеографії та економічної географії, комплексне вивчення території України та етнічних земель української нації, розселення українців і їхнього побуту, географія галузей господарства, транспорту та торгівлі	Розвиток країнознавства, виокремлення антропогеографії, комерційної та економічної географії
1873–1904 рр.	Російська школа статистики, концепція життєвого простору держави К. Ріттера, Еволюційна теорія Ч. Дарвіна, французька школа «географії людини»	Регіональні статистичні описи, описи сільського господарства, етнографо-статистичні дослідження, розселення українців та особливостей їх господарського життя	Суспільна географія розчинена в етнології та описовій і регіональній статистиці, становлення країнознавства

**Висновки.** Авторський підхід уможливив виокремлення трьох етапів та відповідних періодів розвитку суспільної географії в Україні. На першому етапі (1873–1921 рр.) поширилися країнознавча, антропогеографічна та галузево-статистична концепції; розпочалася розробка теоретичних основ антропогеографії та економічної географії, розпочалося комплексне вивчення території України, етнічних земель і особливостей розселення українців, географії галузей господарства тощо; відбулося започаткування наукових шкіл у Львові (Г. Величко, С. Рудницький, В. Геринович), Києві (К. Воблій, А. Синявський, В. Садовський), Харкові (О. Івановський, К. Дубняк, Ф. Матвієнко-Гарнага) та Одесі (О. Сухов). Упродовж другого етапу (1922–1990 рр.) спочатку спостерігався розвиток шкіл географії людини (С. Рудницький, Г. Величко, О. Івановський, В. Геринович, В. Кубійович), галузевої статистики (К. Воблій, О. Сухов, С. Остапенко, Г. Кривченко), хорологічної та районної шкіл (В. Садовський, А. Синявський, К. Дубняк, Ф. Матвієнко-Гарнага). Однак після 1934 р. українську суспільну географію було штучно перенесено на засади районно-комплексної економічної географії. Зусилля вчених у 50–60-х рр. були спрямовані на обґрунтування схем розвитку економічних районів, дослідження мінерально-сировинних ресурсів, оптимальної системи форм розселення, схем територіальної організації виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції, сільськогосподарського районування території України, вивчення галузей промисловості, сільського господарства, трудових ресурсів і шляхів їхнього раціонального використання. У 60–80-х рр. з'ясовано основи класифікації ТВК, що дало змогу розробити теоретичні основи формування комплексів різних типів і, як наслідок, створити теорію територіальної структури економічного району. У

цей час було зrealізовано програми щодо вивчення спеціалізації й комплексного розвитку економічних районів; географії природних ресурсів; формування промислових територіальних комплексів і географії промисловості; агропромислового комплексотворення та географії сільського господарства; географії населення і систем розселення; економіко-географічна картографії; районного планування тощо. У процесі реалізації цих дослідницьких програм були створені а успішно функціонували наукові школи М. Паламарчука, О. Діброви, Д. Богорада, О. Ващенко, Л. Корецького, М. Ігнатенка, І. Твердохлебова та ін. Третій етап (з 1991 р. – донині) вирізнявся розвитком традиційної проблематики (географія природних ресурсів, господарства, населення та розселення, картографії) та новими напрямками: соціальної (географія сфери послуг, релігій та культури, якості та способу життя, рекреаційна, медична географія), політичної географії й геополітики (електоральна та етнополітична географія), проблем сталого розвитку, геоінформаційних систем і технологій, історичної географії та історії географії. Найпотужнішими науковими школами стали київська (Л. Руденко, М. Пістун, Я. Олійник, С. Іщук), львівська (Ф. Заставний, О. Шаблій), харківська (А. Голіков, Л. Немець, К. Немець), одеська (О. Топчів), чернівецька (Я. Жупанський, В. Руденко), сімферопольська (М. Багров) та тернопільська (О. Заставецька) школи.

Встановлено, що на розвиток наукових шкіл суспільної географії в Україні в межах кожного з етапів впливали найсуттєвіші досягнення світової науки, а виділені етапи та періоди розвитку об'єктивно співвідносяться із актуальними проблемами та ступенем професіоналізації суспільно-географічної науки.

#### Список використаних джерел:

1. Джеймс П. Все возможные миры: история географических идей: пер. с англ. / П. Джеймс, Дж. Мартин. – Москва: Прогресс, 1988. – 263 с.
2. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: навч. посіб. / Я.І. Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 261 с.
3. Немець Л.М. Суспільна географія в Харківському регіоні: історія, напрямки та перспективи розвитку / Л.М. Немець, Ю.І. Кандиба, К.А. Немець. – Х.: ХНУ, 2009. – 259 с.
4. Олійник Я.Б. Географічна наука в Україні: становлення і розвиток / Я.Б. Олійник, Н.В. Краснопольська. – Київ: Ніка-Центр, 2007. – 148 с.
5. Пістун М.Д. Розвиток суспільної географії в Україні у ХХ – на початку ХХІ сторіччя / М.Д. Пістун. – Київ, 2009. – 112 с.
6. Руденко Л.Г. Общественная география: сущность и направления развития / Л.Г. Руденко, И.А. Горленко, Е.А. Маруняк // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития / под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2010. – С. 72-77.
7. Топчів О.Г. У пошуках сучасної парадигми географії / О.Г. Топчів // Український географічний журнал. – 2006. – № 4. – С. 19-22.
8. Федюк О.М. Українська суспільна географія: друга половина ХХ – початок ХХІ століття / О.М. Федюк. – Київ: Бланксервіс-Плюс, 2014. – 208 с.
9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2001. – 744 с.

**References:**

1. Dzheymys, P., & Martin, Dzh. (1988). *Vse vozmozhnye miry: istoriya geograficheskikh idey [All possible worlds: the history of geographical ideas]*. Moskva: Progress, 263 [in Russian].
2. Zhupanskyi, Ya.I. (1997). *Istoriya geografii v Ukraini [History of geography in Ukraine]*. Lviv. Svit, 261 [in Ukrainian].
3. Niemets, L.M., Kandyba, Yu.I., & Niemets, K.A. (2009). *Suspilna geografiya v Kharkivskomu regioni: istoriya, napryamky ta perspektivy rozvytku [Human geography in the Kharkiv region: history, directions and prospects for development]*. Kharkiv. KhNU imeni V.N. Karazina, 259 [in Ukrainian].
4. Oliynyk, Ya.B., & Krasnopolska, N.V. (2007). *Geografichna nauka v Ukraini: stanovlennya i rozvytok [Geographical science in Ukraine: formation and development]*. Kyiv: Nika-Centr, 148 [in Ukrainian].
5. Pistun, M.D. (2009). *Rozvytok suspilnoi geografii v Ukraini u XX – na pochatku XXI storichchya [Development of human geography in Ukraine in the XX – at the beginning of the XXI century]*. Kyiv, 112 [in Ukrainian].
6. Rudenko, L.G., Gorlenko, I.A., & Marunyak, E.A. (2010). *Obshhestvennaya geografiya: sushhnost i napravleniya razvitiya [Human geography: the nature and directions of development]. Teoriya sotsialno-ekonomicheskoy geografii: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya. Rostov-na-Donu. Yzd-vo YuFU, 72-77 [in Russian]*.
7. Topchiyev, O.H. (2006.). *U poshukax suchasnoi paradygmy geografii [In search of the modern paradigm of geography]. Ukrayinskyi geografichniy zhurnal, 4, 19-22 [in Ukrainian]*.
8. Fedyuk, O.M. (2014). *Ukrainska suspilna geografiya: druga polovyna XX – pochatok XXI stolittya [Ukrainian human geography: the second half of the XX – the beginning of the XXI century]*. Kyiv: Blankservis-Plyus, 208 [in Ukrainian].
9. Shabliy, O.I. (2001). *Suspilna geografiya: teoriya, istoriya, ukrayinoznavchi studii [Human geography: theory, history, Ukrainian studies]*. Lviv: LNU imeni I. Franka, 744 [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 04.04.2020 р.

**About the authors:**

**Yaroslav Oliynyk** – DSc (Economic), Dean of the Faculty of Geography, Professor of the Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, 2 Prospect of Academician Glushkov, Kyiv, 01680, Ukraine, [521ya.ol.53@ukr.net](mailto:521ya.ol.53@ukr.net).

**Serhii Shevchuk** – DSc (Geography), Vice-rector for scientific work, Professor of the Department of Geography, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, 2 Ostrohradskyi street, Poltava, 36000, Ukraine, [S\\_Shevchuk@online.ua](mailto:S_Shevchuk@online.ua), <https://orcid.org/0000-0002-8155-8326>

**Об авторах:**

**Ярослав Олійник** – доктор економічних наук, декан географічного факультета, професор кафедри економічної і соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, [521ya.ol.53@ukr.net](mailto:521ya.ol.53@ukr.net).

**Сергей Шевчук** – доктор географічних наук, проректор по науковій роботі, професор кафедри географії, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко, Україна, [S\\_Shevchuk@online.ua](mailto:S_Shevchuk@online.ua), <https://orcid.org/0000-0002-8155-8326>